

Adam Smith – 300 godina Oca kapitalizma

Sažetak: 2023. godinu obilježilo je 300 godina od rođenja Adama Smitha, poznatog kao *Otac kapitalizma*. Autor donosi pregled bitnih misli Adama Smitha u njegovim knjigama *Bogatstvo naroda* i *Teorija moralnih osjećaja* koje su imale važan utjecaj na razvoj zapadnih političko-ekonomskih institucija odnosno javnih politika. Pritom su obje knjige važne za cjelovito razumijevanje moralne i političko-ekonomske filozofije Adama Smitha i škotskog prosvjetiteljstva. Autor ističe važnost politološkog i šireg multidisciplinarnog sagledavanja integriranog odnosa morala, tržišne ekonomije i uloge države u okviru javne politike. U tom smislu može se govoriti o moralnom kapitalizmu, što nadilazi vrlo rasprostranjena populistička uvjerenja o neoliberalnom kapitalizmu i ekonomskim slobodama kao isključivo materijalnoj i ekonomskoj dimenziji, odvojenoj od morala i vrijednosti, politike i društva. Nadalje klasični liberalizam Adama Smitha potrebno je sagledavati u okviru vremena škotskog prosvjetiteljstva te ga treba razlikovati od progresivno-lijeve varijante liberalizma. U konačnici, ovaj rad ima dodatnu vrijednost u Hrvatskoj i Jugoistočnoj Europi, gdje je, zbog nasljeđa komunističkog i autoritarnih sustava, potrebno uložiti napore u izgradnji moralnih vrlina te otvorenih političkih i ekonomskih institucija koje je i Adam Smith zagovarao.

Ključne riječi: Adam Smith, kapitalizam, škotsko prosvjetiteljstvo, ekonomske slobode

Uvod

Adam Smith jedan je od najpoznatijih političko-ekonomskih i moralnih filozofa. Njegova je uloga važna u multidisciplinarnom kontekstu mnogih društvenih znanosti uključujući ekonomiju, politologiju, povijest, filozofiju, pravo, sociologiju i psihologiju. Ovaj rad predstavlja pregled ključnih misli Adama Smitha u dvije knjige – *Bogatstvo naroda* i *Teorija moralnih sentimentata*. Naime takva je kombinacija dviju knjiga bitna kako bi se Smithovo filozofsko nasljeđe sagledalo cjelovito i integrirano. Poznato je da je Smith bio moralni filozof, što je bila osnova za njegovu filozofiju političke ekonomije. U tom kontekstu filozofija

klasičnog liberalizma nikako se ne može svoditi isključivo na ono što se popularno, površno i isključivo percipira kao ekonomski liberalizam ili neoliberalni kapitalizam.

Potrebno je stoga sagledavati integrirani odnos morala, tržišne ekonomije i uloge države u okviru javne politike. U tom se smislu može govoriti o moralnom kapitalizmu, što nadilazi vrlo rasprostranjena populistička uvjerenja o neoliberalnom kapitalizmu kao isključivo materijalnoj dimenziji ekonomskog sustava, odvojenoj od morala i vrijednosti, što je svojstveno marksističkoj kritici kapitalizma. Za razliku od toga, vrijednost Smithovih dvaju djela može se gledati i kao preteča velikom djelu Maxa Webera *Protestantska etika i dug (duh) kapitalizma*.

Uz sam pregled *Bogatstva naroda* i *Teorije moralnih sentimentata*, ovaj rad analizira i politološku perspektivu utjecaja misli Adama Smitha na suvremene javne politike i zapadne institucije. Naime, Smith je djelovao u okviru filozofije škotskog prosvjetiteljstva koja je, i pod utjecajem različitih društvenih mreža, imala važan utjecaj na razvoj vrijednosti, institucija i javnih politika koje dijeli transatlantski svijet uključujući Europsku uniju i NATO savez.

Liberalizam Adama Smitha potrebno je sagledavati u okviru vremena škotskog prosvjetiteljstva 18. stoljeća, koje se nadovezuje na nasljeđe engleske filozofije iz 17. stoljeća, kada je među istaknutim filozofima djelovao John Locke. U tom je kontekstu riječ o klasičnom liberalizmu, koji se u suvremeno doba, pogotovo u anglosaksonskim zemljama, smatra konzervativizmom.

U konačnici, ovaj rad posebice ima dodanu vrijednost na području Hrvatske, kao i Jugoistočne Europe, gdje je, zbog još neprevladanih elemenata nasljeđa komunističkog i sličnih autoritarnih sustava, potrebno uložiti napore u izgradnji moralnih vrlina slobode te otvorenih političkih i ekonomskih institucija koje je i Adam Smith zagovarao.

300 godina Adama Smitha

Točan datum rođenja Adama Smitha nije poznat, već je poznato da je kršten 5. lipnja 1723. godine u prezbiterijanskoj Crkvi u gradiću Kirkcaldy. 300 se godina Adama Smitha kao

utjecajnog političko-ekonomskog i moralnog filozofa, poznatog i kao *Oca kapitalizma* obilježava 2023.¹

Na njega je veliki utjecaj imao Francis Hutcheson, otac utemeljitelj škotskog prosvjetiteljstva. Također Smith se tijekom života susretao s utjecajnim filozofima kao što su Benjamin Franklin i David Hume. Smith je bio profesor logike i moralne filozofije.²

Smithov akademski život vezan je za Sveučilište Glasgow, čiji je bio i rektor.³ Njegove ideje podjele rada i ekonomske slobode dovele su do stvaranja političke ekonomije.⁴ Potonje je bitno za područja ekonomije, politologije, povijesti, filozofije, prava, sociologije i psihologije, što ukazuje na važnost multidisciplinarnog pristupa, kojim se nadilaze površne predodžbe o isključivo ekonomskoj dimenziji njegovih ideja.

Adam Smith Institute u Londonu jedan je od vodećih *think tankova*, a promiče slobodno tržište i borbu protiv siromaštva, što uključuje deregulaciju, privatizacije, niske i proporcionalne poreze, negativni porez na dohodak ili osnovni dohodak, obrazovne vaučere, privatno pružanje javno financiranih zdravstvenih usluga, liberalizaciju prostornog planiranja itd.⁵ Postoje i drugi *think tankovi* koji zagovaraju Smithove ideje.

U nastavku je širi pregled bitnih Smithovih misli u već spomenutim knjigama.

¹ "Adam Smith 300 – sjećanje na oca kapitalizma," *Centar za javne politike i ekonomske analize*, <https://www.cca-policy.hr/adam-smith-300/> (posjet 15. 1. 2024).

² Ibid.

³ "Adam Smith," *University of Glasgow*, <https://www.gla.ac.uk/explore/adamsmith300/lifeworkandlegacy/glasgow/> (posjet 15. 1. 2024).

⁴ "Adam Smith," *National Records of Scotland*, <https://www.nrscotland.gov.uk/research/learning/hall-of-fame/hall-of-fame-a-z/smith-adam> (posjet 15. 1. 2024).

⁵ „About the Adam Smith Institute”, *Adam Smith Institute*, <https://www.adamsmith.org/about-the-asi> (posjet 15. 1. 2024).

Pregled ključnih misli Adama Smitha

Bogatstvo naroda

Podjela rada i specijalizacija

Prema Smithu bogatstvo predstavlja godišnju proizvodnost zemlje i rada u društvu, što se danas gleda kao bruto nacionalni dohodak po stanovniku. Na nacionalni proizvod utječu i javne politike. Pritom su za ekonomsku efikasnost i produktivnost ključni specijalizacija i podjela rada ključni su za ekonomsku efikasnost i produktivnost. Čak se i zemlje specijaliziraju izvozeći dobra kojih ima u izobilju i uvozeći proizvode koji su im potrebni.⁶ I najsiromašniji dio društva dobiva pristup različitim uslugama i proizvodima, koji ne bi bili dostupni bez specijalizacije.⁷ Ipak unatoč koristima od efikasnosti, specijalizacija može biti štetna za osobu koja godine provodi obavljajući jednostavne operacije bez mogućnosti inovativnog razmišljanja.⁸

Hinšt navodi kako analizom proizvodnosti rada Smith daje prikaz društvenog djelovanja za poboljšanje tehničke i ekonomske učinkovitosti. Time se postižu proizvodne uštede te racionalizacija rada i poslovanja i rada poduzeća. Podjela rada, odnosno specijalizacija za određene operacije dovodi do povećanja produktivnosti rada, koja nosi obilježje racionalnosti i osnovu za povećanje bogatstva naroda. Max Weber je primjer takvog racionalnog ponašanja prikazao u teoriji društvenog djelovanja u okviru knjige *Privreda i društvo*. Na temelju Weberovih metodoloških postavki o proizvodnosti i podjela rada mogu dva pojma izravno povezati kroz idealni tip koji spaja političku ekonomiju i ekonomsku sociologiju.⁹ U tom pogledu, korisna je usporedba Smitha s drugim misliocima, kao što je bio Weber.

Podjela rada i specijalizacija važne su misli koje su utjecale na efikasnost i produktivnost proizvodnje i mnogih drugih oblika organizacija. Usto pitanje specijalizacije važno je u okviru

⁶ Eamonn Butler, *The Condensed Wealth of Nations and Incredibly Condensed Theory of Moral Sentiments* (England: Adam Smith Research Trust, 2023), 8-9.

⁷ Ibid, 11.

⁸ Ibid, 65.

⁹ Zlatko Hinšt, *Prikaz i analiza djela Maxa Webera i weberovskih aspekata*, s podnaslovom *Prikaz i analiza glavnih djela M. Webera i osvrt na Webera kod pojedinih autora uz šira razmatranja dotične problematike* (u procesu objave).

promišljanja o modelu obrazovnog sustava jer veći fokus na specijalizaciju potiče razvoj vještina relevantnih za tržište, što obično povećava prilike za zapošljivost. Ipak s druge strane Smith upozorava i na štetan učinak, odnosno nuspojavu specijalizacije, u smislu da osoba može imati usko razmišljanje. Nadalje se tekstu ova tema spominje u kontekstu Smithova isticanja važnosti obrazovanja svih ljudi. U tom pogledu Smith teži ravnoteži između konkretnih i općenitih znanja, odnosno specijalizacije i generalizacije u obrazovanju.

U današnje doba postavlja se pitanje utjecaja automatizacije i umjetne inteligencije na rutinske i procesne poslove, pri čemu će ljudska inteligencija ostati konkurentna uz moralno prosuđivanje, originalno znanje i kritičko razmišljanje prilikom rješavanja nestrukturiranih problema – vještinama koje su bitne u okviru društvenih znanosti.¹⁰ Slijedom navedenoga, promišljanja o obrazovnim politikama trebaju težiti uravnoteženom i cjelovitom pristupu koji prepoznaje vrijednost svih vrsta znanja i znanosti, umjesto stvaranja često neutemeljenih dilema između tzv. STEM područja i društvenih znanosti.

Ravnoteža vlastitog i tuđeg interesa

Nadalje Smith ističe kako svoju večeru ne očekujemo zbog benevolentnosti mesara ili pekara, već zbog njihovog vlastitog interesa i ljubavi prema sebi. Pritom ne misli na pohlepu ili sebičnost. Stoga stvari koje su nam potrebne stječemo kroz razmjenu, od koje svatko od nas ima boljitak. Uz to, Smith ističe kako se svatko može usredotočiti na efikasnu specijaliziranu proizvodnju te razmjenom dobiti stvari od drugih efikasnih proizvođača.¹¹

Unatoč rasprostranjenoj predodžbi o dilemi i sukobu između vlastitog interesa i interesa drugih, ljubavi i interesa, Smith ih dovodi u ravnotežu, što je nalik i na veliku Kristovu zapovijed kako treba voljeti druge kao samog sebe. Pritom ljubav znači činjenje dobra. Smith nikako ne vidi dilemu između interesa osobe da skrbi za svoje potrebe tako što nudi svoje proizvode na tržištu prepoznajući potrebe drugih osoba. U tom smislu vlastiti interes mora biti podudaran interesu druge osobe kako bi obje osobe ostvarile korist, a tržište je mehanizam obostranog zadovoljavanja interesa.

¹⁰ "Adam Smith 300 – sjećanje na oca kapitalizma."

¹¹ Butler, *The Condensed Wealth of Nations*, 11-12.

Briga za interese običnih ljudi i radnika

Nadalje, Smith je pokazivao velike simpatije prema običnim ljudima. Isticao je važnost slobodnih i konkurentskih tržišta, kako bi se bogatstvo proširilo i na siromašne.¹² Također za Smitha nije moralno i opravdano unaprjeđivati sebe u utrci za bogatstvom nanoseći štetu drugima ili sabotirajući druge u utrci, što bi predstavljalo kršenje pravila utrke i nepravednu igru.¹³

Dodatno, za Smitha su dostojanstvene plaće bitne za dobrobit radnika i njihovih obitelji. Tada radnici mogu i štedjeti i poboljšavati svoje uvjete rada, a radnici su zdraviji i produktivniji kada im se pruži dovoljno odmora.¹⁴

Ograničena i temeljna uloga države

Smith je dio filozofije klasičnog liberalizma, koja je zagovarala ograničenu ulogu države. Suprotno od radikalnog libertarijanskog gledanja prema kojemu je (gotovo) bilo koja uloga države oblik neopravdane sile na dobrovoljnim odnosima, Smith promatra temeljne funkcije države, iz kojih se mogu izvesti određene funkcije koje su i dalje u daleko manjem broju u odnosu na funkcije svake suvremene države i u odnosu na države s visoko razvijenim kapitalističkim sustavom.

Ulogu države Smith je primarno vidio u zaštiti od nasilja. Svatko je slobodan u svojem radu, sve dok ne narušava pravdu. Pritom niti jedno društvo ne može biti sretno ukoliko je veliki dio siromašan te će stoga nevidljiva ruka tržišta dovesti do najefikasnijih ishoda za društvo.¹⁵

U kontekstu uloge države, obrana je prva dužnost i nužan izdatak države. S obzirom na to da je vojna oprema postala složenija, potrebna je disciplinirana i specijalizirana vojna snaga financirana od države. Pritom Smith ističe kako u industrijsko doba kada ljudi odustaju od svojeg posla, njihov se dohodak suši i ne bi se mogli uzdržavati kada bi išli braniti naciju.¹⁶

¹² Ibid, 21.

¹³ "Adam Smith."

¹⁴ Butler, *The Condensed Wealth of Nations*, 23.

¹⁵ "Adam Smith 300 – sjećanje na oca kapitalizma."

¹⁶ Butler, *The Condensed Wealth of Nations*, 60.

Nadalje, Smith navodi pravosuđe koje je važno, a svatko prihvaća autoritet neovisnog sudstva. Uz to, ljudi s akumuliranim kapitalom moraju imati povjerenje da im vlasništvo neće biti ukradeno.¹⁷

Smith podržava i ulogu države u onim javnim radovima koji nisu profitabilni za pojedince, a pritom se ograničava na projekte koji potiču trgovinu, kao što su infrastruktura i obrazovanje. Pritom se prema Smithovom mišljenju mostovi, ceste, luke i kanali trebaju financirati pomoću posebnih naknada, izravno od korisnika, bez opterećivanja javnih financija i izravnih poreza.¹⁸

Dok u suvremeno doba mogu postojati mnoge kritike i averzije prema primarnoj ulozi države u području obrane, nacionalna sigurnost predstavlja javnu politiku koju suvereno može primarno obavljati javni sektor. Komplementarno navedenome, postoje i primjeri vanjskog ugovaranja angažiranja privatnog vojnog i obavještajnog sektora pogotovo u Sjedinjenim Državama i Ujedinjenoj Kraljevini. Nadalje, Smith kao zagovornik profesionalne vojske opaža rizik od opće mobilizacije osoba, svjestan je da bi potonje moglo ugroziti poslovanje koje pojedincu donosi zaradu. Također, Smith uočava samo ograničenu ulogu države u javnim radovima, i to samo u mjeri u kojoj nisu konkurencija privatnom sektoru. Dakle Smith je protiv velikih javnih radova i povezanih investicija.

Važnost građanskog obrazovanja

Također važno je istaknuti kako Smith smatra važnim obrazovanje običnih ljudi, koji imaju malo novca za obrazovanje, dok bogati mogu platiti za svoju djecu. Pritom bi obrazovanje trebalo biti uz umjerenu visinu naknada koje su prihvatljive prosječnom radniku. Usto bi trebalo postojati određeno državno financiranje školskih zgrada, a samo djelomična državna podrška nastavnicima.¹⁹

U pogledu obrazovanja, Smith opaža kako čovjek zbog vršenja jednostavnih operacija može biti toliko glup i neznalica nema priliku za rasuđivanje. Njegova ga tupost čini nesposobnih sudjelovati u razumnom razgovoru, kao i za plemeniti, širokogrudni i nježni osjećaj. Stoga je

¹⁷ Ibid, 61-62.

¹⁸ Ibid, 62-63.

¹⁹ Ibid, 66-67.

nesposoban prosuđivati velike interese zemlje.²⁰ Zato u civiliziranom društvu obrazovanje naroda zahtijeva pažnju države.²¹ Tim više, što su niži slojevi naroda obrazovaniji, manja je njihova izloženost predrasudama i prijevarama oduševljenja, koji kod neobrazovanih osoba mogu uzrokovati nered. Teže ih je zvesti u lakomislenost te hirovito i naglo prosuđivanje o vladavini. Uz to su obrazovni ljudi sređeniji i pristojniji od glupana i neznalica.²²

Dakle, u kontekstu već prije spomenute specijalizacije, Smith prepoznaje rizik da neznanja i gluposti koji dovode do predrasuda, lakomislenosti i nereda. Takve osobe, Smith ističe, nisu sposobne za razumne rasprave o javnim politikama u okviru kojih se prosuđuju i interesi zemlje kao cjeline. Zato je važna uloga svojevrsnog građanskog obrazovanja koje imaju ulogu razviti potrebne vještine za odnose i upravljanje unutar demokratskog društva odnosno političke vladavine.

Kompetitivna javna služba i načela oporezivanja

Smith smatra kako javne službe nikad bolje ne rade nego kada dobivaju nagradu prema učinku i kako se državnom imovinom obično upravlja gore nego privatnom²³. Nadalje, Smith smatra kako bi oporezivanje trebalo biti razmjerno dohotku, izvjesno uz naplatu u prikladno doba te bez arbitrarnosti.²⁴ Protiv je oporezivanja dobiti koju smatra naknadom za rizik angažiranja kapitala.²⁵

Teorija moralnih sentimentata

Suprotno od površnih predodžbi prema kojima je Smithovo područje djelovanja isključivo ekonomsko, vjerojatno zbog popularnosti knjige *Bogatstvo naroda*, Smithova *Teorija moralnih osjećaja* daje važne inpute za shvaćanje prirode i konteksta razvoja kapitalizma.

²⁰ Adam Smit, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda 3* (Beograd: Kultura, 1970), 1072.

²¹ Ibid, 1074.

²² Ibid, 1079.

²³ Butler, *The Condensed Wealth of Nations*, 69.

²⁴ Ibid, 70.

²⁵ Ibid, 72.

Smith smatra da ljudi imaju simpatiju, odnosno prirodne osjećaje za druge i dijeljenje sreće drugih, nazivajući to simpatijom. Koliko god je osoba sebična, zainteresirana je za druge.²⁶ Nadalje, ističe pravila koja sprječavaju uzrokovanje štete drugima koja naziva pravdom, bez koje društvo potencijalno ne bi moglo preživjeti. Ipak, priroda nam je dala savjest koja je djelotvornija od zakona i kazni, Savješću prosuđujemo djela drugih ljudi kao i sebe, na način da nas onemogućava u činjenju štete drugima a za osobnu korist. Nadalje, premda pravila poštujemo kako ne bismo bili nečiste savjesti, time pomažemo dobrobiti društva. Određena pravila važna su za dobro funkcioniranje društva, a kada se slijede, društvo prosperira.²⁷ Osoba s istinskim vrlinama ima mudrost koja pomaže u umjeravanju radnji pojedinaca i pravednost koja sprječava činjenje štete drugima. Također odraz vrline je i samodisciplina nad nasilnim strastima. Usto važan je i osjećaj za domovinu koji znači poštivanje institucija.²⁸

Kao i u knjizi *Bogatstvo naroda*, Smith vidi kompatibilnost vlastitog sebičnog i tuđeg interesa. Ističe važnost pravila i pravde kako bi sprječavali uzrokovanje štete drugima, čime su naše individualne slobode ograničene. Ipak upozorava kako u odnosu na zakonske kazne postoji savjest koja je mnogo djelotvornija, zahvaljujući moralnim vrlinama, mudrosti i samodisciplini. Osim toga Smith povezuje poštivanje institucija s domoljubljem, zagovarajući pritom institucije individualne i ekonomske slobode. Dakle suprotno od ideologije ekstremnog i etničkog nacionalizma, Smith je zagovornik građanskog domoljublja koje se temelji na sustavu otvorenih političkih i ekonomskih institucija slobodnog društva. Nadalje ističe kako moralni standardi vode savjest, čime potičemo sreću čovječanstva ako uzmemo u obzir da je sloboda vodič za stvaranje funkcionalnog društva. Za razliku od savjesti i moralnih pravila, ljudski zakoni ne mogu biti toliko djelotvorni.²⁹

Unatoč čestoj predodžbi kako se moral može delegirati na zakonodavca i sama zakonska pravila, bez zanemarivanja uloge zakona, Smith vidi primarnu ulogu ljudske savjesti. Smith savjest tumači kao *nepristranog gledatelja*, odnosno svjedoka našeg djelovanja. Savjest nam omogućava moralne prosudbe prema nekoliko vrлина: 1. razboritost kojom brinemo o svojim interesima; 2. pravednost koja ograničava nanošenje štete drugima; 3. činjenje dobra kako

²⁶ Ibid, 77.

²⁷ Ibid, 80-81.

²⁸ Ibid, 82.

²⁹ "Theory of Moral Sentiments", *Adam Smith Institute*, <https://www.adamsmith.org/the-theory-of-moral-sentiments> (posjet 15. 1. 2024).

bismo suosjećajnošću poboljšavali društvo; 4. samokontrola kako bismo kontrolirali strasti koje upravljanju našim postupcima. Smith ističe ljubav kao veliki zakon kršćanstva te kao međuovisnost ljubavi prema sebi i bližnjemu, kao i prema onom što je plemenito i časno. Slijedom navedenog postavlja se pitanje postoji li u ljubavi *Viša svrha* i ima li slobodnog kapitalizma bez ljubavi prema drugima, kao i postoji li uopće dilema između ljubavi i interesa, morala i kapitalizma.³⁰ Navedene vrijednosti važne su u kontekstu kršćanske etike kao i prosvjetiteljske filozofije, čineći bitnu moralnu podlogu i za tradicionalne suvremene institucije razvijenih zapadnih zemalja.

U konačnici, za Smitha je ljudska priroda složena. Imamo vlastiti interes kao što volimo pomagati drugima. Vlastiti interes vodi ekonomiju, uz pretpostavku postojanja slobodnog tržišnog natjecanja i odsutnosti prisile. Stoga *Bogatstvo naroda* nije podrška ekonomskoj pohlepi, već siromašni mogu imati najveće koristi od društvene i ekonomske slobode.³¹ To je suprotno od popularne predodžbe da kapitalizam šteti siromašnima, što joj služi kao opravdanje za zagovaranje socijalističkih ideja.

Utjecaj ideja Adama Smitha na izgradnju suvremenih političko-ekonomskih institucija

Ideje i misli iz političko-ekonomske i moralne filozofije Adama Smitha imale su važan utjecaj na izgradnju suvremenih institucija niza razvijenih geopolitički gledano zapadnih zemalja. Institucije liberalne demokracije, koje uključuju individualne slobode, vladavinu prava, vlasnička prava, radnu etiku, slobodno tržište i poduzetništvo, važne su sastavnice anglosaksonskih zemalja, Europske unije odnosno cijelog Europskog gospodarskog prostora, NATO saveza i još određenih zemalja koje su blisko povezane s navedenim političko-ekonomskim i društvenim sustavima.

U kontekstu navedenih sustava, postoji snažna povezanost političkih, ekonomskih i osobnih sloboda. Stoga zemlje koje su u svijetu najbolje rangirane prema razinama konkurentnosti, liberalne demokracije i ekonomske slobode imaju i snažnu geopolitičku povezanost.³² Ta je

³⁰ "Adam Smith 300 – sjećanje na oca kapitalizma."

³¹ „About Adam Smith,” *Adam Smith Institute*, <https://www.adamsmith.org/about-adam-smith/> (posjet 15. 1. 2024).

³² Daniel Hinš, "Institutions Behind Competitive Global Rankings," *Centar za javne politike i ekonomske analize*, <https://www.cea-policy.hr/institutions-behind-competitive-global-rankings/> (posjet 15. 1. 2024).

činjenica važna jer se Smithova filozofija slobode nikako ne može gledati razdvajanjem moralnih vrijednosti, političke ekonomije i geopolitike, niti je konkurentnost ekonomije ikako moguće pogledati bez cjelovitog shvaćanja složenih odnosa javnih politika unutar političkih i ekonomskih institucija te kulturnih čimbenika u pozadini. Zato je važan integrirani i multidisciplinarni pristup u shvaćanju Smithova nasljeđa i utjecaja njegovih ideja na političke i ekonomske institucije razvijenih zapadnih zemalja.

Nadalje, obje Smithove knjige *Teorija moralnih sentimentata* i *Bogatstvo naroda* proizlaze iz života škotskog građanstva³³ i filozofije škotskog prosvjetiteljstva³⁴, koje je utjecalo na vrijednosti individualne i ekonomske slobode.³⁵ Štoviše, škotsko prosvjetiteljstvo važno je u kontekstu utjecaja mnogobrojnih političkih, intelektualnih i društvenih organizacija i klubova, posebice masonskih loža,³⁶ s međunarodnom organizacijskom strukturom čije je izvorište škotsko,³⁷ a predstavlja integralni dio života kapitalističkih i demokratskih država.³⁸ Uz to, na prosvjetiteljskim vrijednostima prirodnih prava i ograničene uloge države temelji se i američka *Deklaracija o neovisnosti*, prema kojoj je uloga države osigurati poštivanje Bogom danih prirodnih prava.³⁹ U tom pogledu misli Adama Smitha dio su duha vremena 18. stoljeća kada su se počele izgrađivati institucije Sjedinjenih Američkih Država i kada su se postavljali temelji za vodeće transatlantske društvene mreže koje su izgradile institucije slobode, demokracije i kapitalizma.

³³ Niall Ferguson, *Civilization – Six Killer Apps of Western Power* (London: Penguin Books, 2012), 78.

³⁴ "Scottish Philosophy in the 18th Century," *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/scottish-18th/> (posjet 15. 1. 2024).

³⁵ "Adam Smith 300 – sjećanje na oca kapitalizma."

³⁶ "The 18th Century and Social Networking," *Adam Smith Works*, <https://www.adamsmithworks.org/speakings/the-scottish-enlightenment-and-social-networking> (posjet 15. 1. 2024).

³⁷ Niall Ferguson, *The Square and the Tower – Networks, Hierarchies and the Struggle for Global Power* (London: Penguin Books, 2017), 111.

³⁸ John Dickey, *The Craft: How Freemasons Made the Modern World* (New York: Public Affairs, 2020), 228.

³⁹ Hinš, Daniel. "Ideje u pozadini Deklaracije o neovisnosti," *Centar za javne politike i ekonomske analize*, <https://www.cea-policy.hr/ideje-u-pozadini-deklaracije-o-neovisnosti/> (posjet 15. 1. 2024).

Individualizam je kao razlikovni znak Zapada⁴⁰ posebice izražen u filozofiji škotskog prosvjetiteljstva. Upravo razlozi institucionalnih i posljedično razvojnih razlika među zemljama proizlaze iz odnosa prema ovom razlikovnom znaku.

Shodno tome, Acemoglu i Robinson ističu kako su već sredinom 18. stoljeća postojale značajne razlike među političkim i ekonomskim institucijama⁴¹ na osnovi razvoja tržišnog gospodarstva⁴² i vlasničkih prava, što je otvorilo put industrijskoj revoluciji.⁴³ Pritom Ferguson naglašava važan argument o zapadnoj civilizaciji navodeći knjigu Maxa Webera *Protestantska etika i duh kapitalizma*, ističući kako je protestantska reformacija, uz radišnost i štedljivost, dovela do ekonomske dinamike kao nenamjeravane posljedice.⁴⁴ Tim više, Ferguson se poziva na Webera navodeći kako je protestantska radna etika dovela do nastanka modernog građanskog kapitalizma i racionalne organizacije.⁴⁵ Pritom su upravo takve institucije i vrijednosti posljedica utjecaja političko-ekonomske i moralne filozofije Adama Smitha. Također, radna etika kapitalizma, koja suštinski spaja Smitha i Webera, mora se gledati zajedno s izgradnjom društva koje cijeni talentirane osobe, one koji radom ulažu u talente, za što dobivaju nagradu.

Na to upozorava Novak, tvrdeći kako se svaka politička ekonomija koja teži biti najkreativnija treba truditi izgraditi sustav koji će ljudima talentiranima u svim područjima omogućiti otkrivanje i razvoj talenata te pronalaženje društvenog položaja putem kojega će trudom donijeti društveni urod. Takav sustav mora tražiti talente bilo gdje i nagrađivati uspjeh u radu. Pritom su nužne lokalne zajednice s vrlinama koje uzdižu talente.⁴⁶ Takav je demokratski kapitalizam otkrio tajnu gospodarskog rasta⁴⁷, ima za cilj širiti slobodu⁴⁸, i usmjeren je prema zajednici dobrovoljno udruženih i slobodnih osoba⁴⁹ oslonjenih na vlastite snage te izgradnju

⁴⁰ Samuel P Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Simon & Schuster, 1996), 95.

⁴¹ Daron Acemoglu, James A Robinson, *Why Nations Fail – The Origins of Power, Prosperity, and Poverty* (London: Profile Books, 2012), 105.

⁴² Ibid, 113.

⁴³ Ibid, 103.

⁴⁴ Niall Ferguson, *Civilization – Six Killer Apps of Western Power* (London: Penguin Books, 2012), 261.

⁴⁵ Ibid, 262.

⁴⁶ Michael Novak, *Duh demokratskog kapitalizma* (Zagreb: Glubous (etc.), 1993), 103.

⁴⁷ Ibid, 106.

⁴⁸ Ibid, 155.

⁴⁹ Ibid, 105.

suradnje, odnosno raznovrsnih bratstava, loža i udruženja, uključujući aktivnost u klubovima i crkvama.⁵⁰ U odnosu na sve navedeno, a referirajući se pritom na Adama Smitha⁵¹, Novak se pita zašto se mnogi protive *nevidljivoj ruci*, ističući kako izvjesni sustav, red i logika postoje i u pozadini individualnih odabira, odnosno da tržišni sustavi nisu anarhični.⁵² Ipak, Novak upozorava kako demokratski kapitalizam ne predstavlja tek sustav poduzetničke slobode jer ne može bujati bez moralne kulture i vrlina, kao niti bez političke zajednice koja je privržena načelu ograničene vlasti države, kao i funkcijama bez kojih nije moguće postići ekonomsko blagostanje. Dodaje kako praktična mudrost koja gradi moralno-kulturni i politički sustav u korijenu utječe na ekonomski sustav.⁵³ Novak zaključuje kako je Max Weber bio u pravu posegnuvši za duhom demokratskog kapitalizma kojega ne definiraju ekonomske karakteristike.⁵⁴ Tako se i Smithova filozofija treba gledati kroz odnos nematerijalnih inputa koji doprinose materijalnim outputima sustava moralnog kapitalizma unutar kojega je bogatstvo naroda tek posljedica moralnih sentimenta pojedinaca i naroda. Takvu filozofiju razrađuje Max Weber opisujući utjecaj protestantske etike i specifičnog oblika radišnog i štedljivog života poduzetnika na akumulaciju kapitala odnosno kapitalizam.

Pritom Weber ističe kako kapitalistički poredak zahtijeva predanost pozivu prema zarađivanju novca⁵⁵, odnosno mentalitet profesionalne, racionalne i sistematske težnje za dobiti. Pritom Weber spominje Benjamina Franklina koji je bio ispunjen „kapitalističkim duhom“⁵⁶ i moralnim vrlinama o poštenju, točnosti, umjerenosti i radišnosti.⁵⁷ Ovu posljednju vrlinu kao moralnu obvezu ističe i Douma, s obzirom da se radom razvijaju darovi dobiveni od Boga, dodajući kako Biblija povezuje lijenost s krađom kao i siromaštvom.⁵⁸

⁵⁰ Ibid, 167.

⁵¹ Ibid, 140.

⁵² Ibid, 141.

⁵³ Ibid, 66-67.

⁵⁴ Ibid, 57.

⁵⁵ Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1968), 44.

⁵⁶ Ibid, 38.

⁵⁷ Ibid, 23.

⁵⁸ Jochem Douma, *The Ten Commandments – Manual for the Christian Life* (New Jersey: P&R Publishing, 1996), 302.

Slijedom navedenoga, takav se duh kapitalizma nikako ne može shvatiti odvojen od moralnih inputa koji su svojstveni opisanoj protestantskoj radnoj etici, odnosno biblijskoj dimenziji cijelog kršćanstva, čak i ukoliko se takvi moralni inputi pod utjecajem sekularizma odvoje od navedenih izvora. Uz to, koliko god da je kapitalizam kao sustav je postojao i prije i neovisno o utjecaju protestantizma, Weberov govori o specifičnom obliku etike kao pozadinske motivacije pojedinaca i cijelog sustava u mnogim zapadnim zemljama.

Nadalje, i Geijer imao je simpatije prema Smithu⁵⁹ i škotskom prosvjetiteljstvu, koje je izgrađeno na važnosti ljudskog rada za povećanje proizvodnosti i poboljšanje zemlje.⁶⁰ Isto tako, Naumann ističe kako je slobodna trgovina dovela do mnoštva radnih sposobnosti, prodavača i kupaca, pronašavši čovječanstvu svrhu kroz razmjenu.⁶¹ Dakle, rad i trgovina postali su u Novom Vijeku čovjekova svrha za povećanje bogatstva i poboljšanje uvjeta ovozemaljske dimenzije života.

Također, Palmer navodi kako Smith nije vjerovao da sebičnost čini svijet boljim⁶² te ističe kako postoje oni koji mnogo zarađuju i barem dio novca daju za pomoć drugima kroz dobrotvorne aktivnosti⁶³ čija je dobrovoljnost odraz vrline, za razliku od prisile, navodeći pritom Smithovu teoriju moralnih sentimentata.⁶⁴ U tom pogledu, bitno je razlikovanje između socijalizma kao oblika prisilne preraspodjele i pomoći siromašnima, neovisno o stvarnim ishodima za siromašne, te sustava demokratskog kapitalizma koji potiče dobrovoljno i slobodno stjecanje i davanje bogatstva, uz ograničenje mehanizama prisile nad vlasničkim pravima i kapitalom.

Dezinformacije o ekonomskoj slobodi

U pogledu stjecanja novca i bogatstva često se javlja dezinformacije o kapitalizmu i sustavu ekonomske slobode, koje polaze od teza o sebičnosti i iskvarenosti, bez da se sagledavaju unutarnji motivi osobe odnosno poduzetnika. Zato je protestantska etika naglašavala važnost

⁵⁹ Erik Gustav Geijer, *Freedom in Sweden – Selected Works of Erik Gustav Geijer*, (Timbro Förlag, 2017), 44.

⁶⁰ Ibid, 32-33.

⁶¹ Friedrich Naumann, *Central Europe* (New York: Forgotten Books, 2012), 186.

⁶² Tom G. Palmer, *Moralnost kapitalizma*, (Zagreb, Centar za javne politike i ekonomske analize, 2016), 78.

⁶³ Ibid, 81.

⁶⁴ Tom G. Palmer, *After the Welfare State*, (Students for Liberty & Atlas Network / Jameson Books, 2012), 129.

rada kojim se bogatstvo stječe na osnovi talenta i potom štedi, umjesto da se koristi za uživanje u rastrošnosti i materijalnom kao svrsi života koja čovjeka udaljava od Boga.

Dezinformacije se često koriste za relativiziranje temeljnih liberalnih vrijednosti te je stoga važno obnoviti poredak koji se temelji na individualnoj slobodi.⁶⁵ Štoviše, dezinformacije mogu dovesti do otpora prema slobodnom tržištu i tako utjecati na razinu ekonomske slobode⁶⁶, odnosno prihvaćanja ideja Adama Smitha.

Također, neprecizni zaključci po pitanju ekonomske slobode stvaraju ideološke krajnosti, od favoriziranja tržišta kao jedinog rješenja do predrasuda prema ulozi tržišta i smanjivanju uloge države. Zato metodologija ekonomske slobode potiče na mjerenja i strukturne prilagodbe u javnom menadžmentu institucijama kako bi došlo do smanjenja i ograničavanja prekomjerne moći u institucijama, a da njihova uloga ostane bitna u stvaranju institucionalnog okvira za tržište.⁶⁷ Takvi se neprecizni zaključci i površne predodžbe mogu javiti i na strani zagovornika i kritičara liberalnog kapitalizma.

U konačnici, Novi javni menadžment, model upravljanja inspiriran politikama Margaret Thatcher i Ronalda Reagana, sadrži elemente javnih politika koji općenito podržavaju tržišno usmjerenje institucionalnih reformi.⁶⁸ Stoga Novi javni menadžment ima važnu ulogu u suvremenim sustavima upravljanja javnim politikama i strukturnim reformama, koje svoje izvorišne osnove imaju i u idejama Adama Smitha.

⁶⁵ Daniel Hinšt, "Ideje u pozadini Deklaracije o neovisnosti," *Centar za javne politike i ekonomske analize*, <https://www.cea-policy.hr/ideje-u-pozadini-deklaracije-o-neovisnosti/> (posjet 15. 1. 2024).

Daniel Hinšt, *Assessing Croatia's Policy Performance Within the European Union* (Belgrade: Friedrich Naumann Foundation for Freedom, 2020).

⁶⁶ Daniel Hinšt, „Disinformation as Geopolitical Risk for Transatlantic Institutions,“ *Međunarodne studije XXI*, br. 2 (2021): 89–111.

⁶⁷ Daniel Hinšt, "Metodologija mjerenja ekonomske slobode i okvir za javne politike." *Acta Economica Et Turistica* 7, br. 1 (2021): 41-60.

⁶⁸ Daniel Hinšt, "Novi javni menadžment – javne politike za institucionalne reforme." *Acta Economica Et Turistica* 7, br. 2 (2021): 169-189.

Zaključak

Adam Smith jedan je od najutjecajnijih filozofa. Njegove su ideje dale važan kamen temeljac izgradnji filozofije klasičnog liberalizma, koja se prihvaća i u okviru konzervativizma, posebice u anglosaksonskim zemljama. Smithovo tumačenje slobode cjelovito je i integrativno, kao i njegovo viđenje komplementarnosti morala i kapitalizma. Izazovi i dileme suvremenih kapitalističkih sustava imaju veze s činjenicom da postoje dezinformacije o ekonomskoj slobodi odnosno o kapitalizmu, kao i da postoje vlasnici kapitala koji ne vide temeljnu ulogu moralnih vrлина u ekonomskim odnosima. U tom slučaju, moralni kapitalizam moguć je samo kada je integriran s procesom obnove kulture – kako od nasljeđa komunističkih i autoritarnih sustava vrijednosti, a tako i od s njima povezanog materijalističkog pogleda na ulogu kapitala. Prosvjetiteljske vrijednosti klasičnog liberalizma, pogotovo škotskog prosvjetiteljstva, usko su povezane s moralnim vrlinama i vrijednostima koje proizlaze iz reformiranog kršćanstva i Biblije. Smithove ideje važan su dio duha 18. stoljeća kada se počeo izgrađivati vrijednosni i institucionalni poredak razvijenih zapadnih zemalja kojima dominira sustav demokratskog kapitalizma.

Popis literature

„About Adam Smith,” *Adam Smith Institute*, <https://www.adamsmith.org/about-adam-smith/> (posjet 15. 1. 2024).

„About the Adam Smith Institute”, *Adam Smith Institute*, <https://www.adamsmith.org/about-the-asi> (posjet 15. 1. 2024).

Acemoglu, Daron, James A. Robinson. *Why Nations Fail – The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. London: Profile Books, 2012.

“Adam Smith,” *National Records of Scotland*, <https://www.nrscotland.gov.uk/research/learning/hall-of-fame/hall-of-fame-a-z/smith-adam> (posjet 15. 1. 2024).

“Adam Smith,” *University of Glasgow*, <https://www.gla.ac.uk/explore/adamsmith300/lifeworkandlegacy/glasgow/> (posjet 15. 1. 2024).

"Adam Smith 300 – sjećanje na oca kapitalizma," *Centar za javne politike i ekonomske analize*, <https://www.cea-policy.hr/adam-smith-300/> (posjet 15. 1. 2024)

Butler, Eamonn. *The Condensed Wealth of Nations and Incredibly Condensed Theory of Moral Sentiments*. England: Adam Smith Research Trust, 2023.

- Dickey, John. *The Craft: How Freemasons Made the Modern World*. New York: Public Affairs, 2020.
- Douma, Jochem. *The Ten Commandments – Manual for the Christian Life*. New Jersey: P&R Publishing, 1996.
- Geijer, Erik Gustav. *Freedom in Sweden – Selected Works of Erik Gustav Geijer*. Timbro Förlag, 2017.
- Ferguson, Niall. *Civilization – Six Killer Apps of Western Power*. London: Penguin Books, 2012.
- Ferguson, Niall. *The Square and the Tower – Networks, Hierarchies and the Struggle for Global Power*. London: Penguin Books, 2017.
- Hinšt, Daniel, *Assessing Croatia's Policy Performance Within the European Union*, (Belgrade: Friedrich Naumann Foundation for Freedom, 2020).
- Hinšt, Daniel. "Disinformation as Geopolitical Risk for Transatlantic Institutions." *Međunarodne studije XXI*, br. 2 (2021): 89-111.
- Hinšt, Daniel. "Ideje u pozadini Deklaracije o neovisnosti," *Centar za javne politike i ekonomske analize*, <https://www.cea-policy.hr/ideje-u-pozadini-deklaracije-o-neovisnosti/> (posjet 15. 1. 2024).
- Hinšt, Daniel. "Institutions Behind Competitive Global Rankings," *Centar za javne politike i ekonomske analize*, <https://www.cea-policy.hr/institutions-behind-competitive-global-rankings/> (posjet 15. 1. 2024).
- Hinšt, Daniel. "Metodologija mjerenja ekonomske slobode i okvir za javne politike." *Acta Economica Et Turistica* 7, br. 1 (2021): 41-60.
- Hinšt, Daniel. "Novi javni menadžment – javne politike za institucionalne reforme." *Acta Economica Et Turistica* 7, br. 2 (2021): 169-189.
- Hinšt, Zlatko. *Prikaz i analiza djela Maxa Webera i veberovskih aspekata*, s podnaslovom *Prikaz i analiza glavnih djela M. Webera i osvrta na Webera kod pojedinih autora uz šira razmatranja dotične problematike*. u procesu objave.
- Huntington, Samuel P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996.
- Naumann, Friedrich. *Central Europe*. New York: Forgotten Books, 2012.
- Novak, Michael. *Duh demokratskog kapitalizma*. Zagreb: Glubous (itd.), 1993.
- Palmer, Tom G. *After the Welfare State*. Students for Liberty & Atlas Network / Jameson Books, 2012.

Palmer, Tom G. *Moralnost kapitalizma*. Zagreb: Centar za javne politike i ekonomske analize, 2016.

"Scottish Philosophy in the 18th Century," *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/scottish-18th/> (posjet 15. 1. 2024).

Smith, Adam. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Beograd: Kultura, 1970.

"Theory of Moral Sentiments", *Adam Smith Institute*, <https://www.adamsmith.org/the-theory-of-moral-sentiments> (posjet 15. 1. 2024).

"The 18th Century and Social Networking," *Adam Smith Works*, <https://www.adamsmithworks.org/speakings/the-scottish-enlightenment-and-social-networking> (posjet 15. 1. 2024).

Weber, Max. *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1968.

Abstract: Adam Smith – 300 years of the Father of Capitalism

The year 2023 marked 300 years since the birth of Adam Smith, known as the Father of Capitalism. The author provides an overview of Adam Smith's thoughts in his books "The Wealth of Nations" and "The Theory of Moral Sentiments", which had an important influence on the development of Western political and economic institutions, i.e. public policies. At the same time, both books are important for a comprehensive understanding moral and political-economic philosophy of Adam Smith and the Scottish Enlightenment. The author emphasizes the importance of Political Science and a broader multidisciplinary understanding of the integrated relationship between morality, the modern economy, and the role of government in the public policy framework. In this sense, one can talk about moral capitalism, which goes beyond the widespread populist beliefs about neoliberal capitalism and economic freedom as an exclusively material and economic dimension, separated from morality and values, politics, and society. Furthermore, Adam Smith's classical liberalism might be distinguished from the progressive-left variant of liberalism. Ultimately, this work has additional value in Croatia and Southeast Europe, where, due to the legacy of communist and authoritarian systems, it is necessary to invest efforts in building moral virtues and open political and economic institutions that Adam Smith advocated.

Keywords: Adam Smith, capitalism, Scottish Enlightenment, economic freedom